

Meie aja võõras

Maarja Pärtna. Vivaarium. Tartu: Elusamus, 2019. 72 lk.

Tööga hilja peale jäänud kriitik on silmitsi olukorraga, kus arvustatavat teksti ümbritseb tõlgenduste ja kommentaaride kaitsekiht, mis hoiab teost kultuuris aktuaalsena, aga mis ühtlasi raskendab vahetut luuleni jõudmist. Võib kahelda, kas vahendatuse vältimine keelelise maailma võrgustikes on üldse võimalik, kuid eks oleks kena kogeda vähemalt vahetuse illusioonigi. Kirjeldan enda olukorda, kuid sellest sissejuhatastest ei pea järeldama, nagu mul oleks raske olnud Maarja Pärtna „Vivaariumiga” kontakti saada. Vastupidi, kontakt oli väga hea. See ei ole olnud kogu aeg ühesugune, aga raamat on mulle ka muutuvate lugemiskogemuste kaudu pakunud suurt huvi. Lugesin „Vivaariumit” suhteliselt pika aja jooksul mitu korda ning esialgu polnud erilist kaitsekihti „Vivaariumi” ümber näha, see tekkis ajapikku ja sekkus hilisematesse lugemiskordadesse. See sekkub ka praegusesse hetke, kus pean oma teisenenud kogemusi üheks arvustuseks koondama. Arvustaja positsioonilt kaalun nüüd: kas võtta kohe metatekstid arvesse või rekonstrueerida esimesi vahetuid kogemusi? Ma arvan, et midagi olulist tuleks „Vivaariumi” tõlgendustest kohe arvesse võtta, võib-olla just selleks, et vahetute kogemuste võimalus jääks nende taga avatuks.

Eriti olulised tunduvad praegu olevat autori enda seletused. Mitte et autor oleks teksti avajana alati kõige tähtsam, kuid praegu sunnivad kirjanik Pärtna seisukohti ära kuulama kaks tõsiasja. Ühelt

poolt on selge, et „Vivaarium” on teadlikult kujundatud terviklikuks teoseks, seega võiks autor öelda, mida ta sellega taotles. Teiselt poolt on Pärtna kommentaarid olnud sisukad ja sisukat juttu tasub tähele panna. Tsiteerin kahte pisut erinevat üldistust: „„Vivaarium” on luulekogu sellest, mis tunne on elada suurte keskkonnamuutuste ajal, olla neist teadlik ja mõelda, mida need tähendavad. Suurte keskkonnamuutuste all ma olen silmas pidanud kliimamuutust ja elurikkuse kadu [---].”¹ Teine üldistus on kordunud raamatututvustustes, omaenda nime all on Pärtna selle kirja pannud aga „Vivaariumiga” paralleelselt Mixcloudis koostatud muusikavaliku kommentaaris: „„Vivaarium” on luulekogu võõrustas endas ja lähedusest võõraga.”² Nende tsitaatide vahel sisulist vastuolu ei ole – raamat saab olla seda ja teist ja mõlemat korraga. Siiski sõltub edasine lähenemine sellest, kumba rõhutada. Ütlen ette ära, et kaldun eelistama viimast, kuid kavatsen tõsiselt võtta ka väidet selle kohta, et luulekogu räägib elamisest suurte keskkonnamuutuste ajal. Keskkonnamuutused on oluline teema ja eesti luuleloost ei meenu ühtki teist raamatut, kus see oleks samamoodi esil.

„Vivaariumi” senised arvustajad on keskkonnamuutustele omajagu tähelepanu pööranud, eriti Anete Kruusmägi

¹ M. Klein, J. Simm, Kirjanduspreemia nominent Maarja Pärtna: eesti luule ei seosta ennast globaalsete protsessidega. – <https://kultuur.err.ee/1061968/kirjanduspreemia-nominent-maarja-partna-eesti-luule-ei-seosta-ennast-globaalsete-protsessidega> (3. IV 2020).

² M. Pärtna, Vivaarium. – <https://www.mixcloud.com/maarja-p%C3%A4rtna/vivaarium/> (3. IV 2020).

ja Maarja Jaanits. Kruusmägi arutleb kliimakatastroofi ja luulekogu apokalüptilisuse üle,³ Jaanitsa arvustuse pealkiri „Kliimakatastroofi ootuse pävaraamat” ütleb juba ette, millest juttu tuleb.⁴ Nõus, nende märksõnade abil saab seda raamatut mõista. See on lugemisviis, mis on laias laastus kongeniaalne autori kavatsustega. Samal ajal võib selle mõistliku lähenemise juures aru pidada ja mõelda, mis vajalike asjade kõrval märkamata jääb. Kui jääda nende retsensentidega samale lainele, on ikkagi huvitav tähele panna, et sõnu *maailmalõpp* ja *apokalüpsis* (aga ka sõnu *viirus* ja *haigus*) Pärtna luulekogus ei ole. Kuid see ei ole peamine, neid asju saab teisiti tähistada, saab rääkida veeuputusest (lk 28, 41) või kõige otsasaamisest (lk 37).

Kliimakatastroofist mõtlev lugeja paneb kindlasti tähele kahte luuletust, „Vivaarium” ja „Solastalgia”. Mingis mõttes saab nende tekstide abil tõlgendada kogu raamatut, kuigi see lahendus on üheplaaniline ja nii vähesega tavaliselt ei piirduta. Nagu retseptsoonist näha, on luuletusega „Vivaarium” (ja luulekogu pealkirjaga) keerulisemad lood kui „Solastalgia”: mõni kriitik avab vivaariumi tähendusi autorilähedasel viisil, mõnele teisele jääb arusaamatuks kerge irooniline hoiak, mida luuletuses on taotletud. Sõnadega *vivaarium* ja *solastalgia* ei pruugi inimene küll varem olla kokku puutunud, kuid saab ju järele uurida, mida need tähendavad. Solastalgia mõistele ei pea iroonilisi nihkeid juurde mõtlema, selle tõi käibele Glenn Albrecht ja seda on kommenteerinud ka Pärtna⁵: tegemist on seguga kurbusest, ärevusest ja masendusest, mingis

mõttes on see koduigatsus, mida tuntakse kodunt lahkumata ja mis tekib koos keskonnamuutustega. Just kirjeldatud meeleolust ongi raamat suurel määral kantud, isegi need tekstid, mis temaatiliselt otseselt kliimaga ei seostu ja mida võib rohkem kohata raamatu esimeses pooles. Ma ei tea kindlalt, kas enne oli luuletaja jaoks olemas Albrecht või enne oli kirjeldatud tunne. Julgen oletada, et oli tunne ja siis tuli äratundmine, et keegi on veel midagi sarnast kogenud ja sel võib olla kollektiivne taust. Selline asjade käik tundub loomulik ja „Vivaariumi” tekste mitu korda üle lugedes järjest loomulikum. Tahan siis oletada, et luulekogu „Vivaarium” kasvab välja lüürilise mina vahendatud tunnetest ja kogemustest ning kohtub seejärel mõtlemise ja keskkonnaalaste tekstidega, nii saab luulekogu endale tervikliku, filosoofilise ja ökokriitilise ilme. Need ei ole õnnelikud asjad, millest luule räägib, aga kogemuse ja mõtte kohtumine tundub olevat õnnelik.

„Vivaarium” sisaldab luuletsükleid, kuid paistab, et ühtse luulekogu suunas on tehtud veel olulisi samme koostamistöös viimases faasis. Näiteks avaldati luulekogu algusosa tekstid samas järjestuses juba 2017. aastal,⁶ kuid luuletused olid siis veel pealkirjadeta. Pealkirjad on minu meelest lisatud luulekogu kontseptsiooni huvides. Raamatu lõpuluuletus kandis Loomingus ilmunud versioonis küll pealkirja „Maja”,⁷ kuid sai raamatu koostamisel samanimelise avaluuletuse überpööratud peegelpildiks ning pealegi rõhutab raamatuversioonis kahe luuletuse seotust tekstikordus, mida Loomingu redaktsioonis pole. Tundub siis, et „maja ehitamine” saab tekstides tõeks töö viimases etapis: tähenduslikult seotud algus ja lõpp mahutavad enda sisse teised ruumikoordinaadid

³ A. Kruusmägi, Paigast, ammu mida meil ei ole. – Müürileht 2019, nr 90, lk 36.

⁴ M. Jaanits, Kliimakatastroofi ootuse pävaraamat. – Postimees 16. XI 2019.

⁵ M. Klein, J. Simm, Kirjanduspreemia nominent Maarja Pärtna: eesti luule ei seosta ennast globaalsete protsessidega.

⁶ M. Pärtna, Luulet. – Akadeemia 2017, nr 11, lk 2036–2039.

⁷ M. Pärtna, Maja. – Looming 2017, nr 11, lk 1610–1611.

ja nii valmib mudel, mida arvustajad peavad tähele panema ja teose ühtsust tagava alusena mõistma. Selline kontseptualiseerimine tundub siin olevat täiesti loomulik. Ruumisuhted, mida kirjeldavad mõtlejad ja mis saavad kompositsiooni aluseks, kõlavad kokku isikliku ruumikogemusega – kogemus ja mõte teevad jätkuvalt koostööd.

Luulekogu motona on kasutatud Elizabeth Bishopi luuletuse „Kaart” lõpuosa ning see suunab raamatu ruumikeskset tõlgendamist veelgi: lugeja hakkab „kaarditegija värve” moto ajal „Vivaariumist” otsima ja neid ta ka leiab. Rõhutan siingi koostööd nii võõra ja isikliku vaatenurga kui ka meelelise tunnetuse ja intellektuaalsete arenduste vahel. Kaart pole ei Bishopi ega Pärtna jaoks abstraktne moodustis. See, mis võib alguses tunduda abstraktse ideekirjandusliku kujundina, on tegelikult motiveeritud intiimsemast. Kaartide nägija ja kaardistaja kirg on Pärtna luules peegeldunud juba enne seda, kui ta „Vivaariumi” kordumatu lahenduseni jõudis. Eriti tuleb see välja luulekogu „Läved ja tüved” (2013) mõnes tekstis, mis moodustavad mõttelise tsükli: maastikku kaardistatakse seal „rongiga”, „jalgrattaga”, „jalgsi”. Üldse tundub olevat üle-eelmise ja praeguse kogu vahel rohkem seoseid kui vahepealse raamatuga „Saamises” (2015), kuigi väide oleneb ka sellest, mida otsitakse. Kui otsitakse ruumilisi suhteid ning raami ja läve metafoorikat, mis on olemas „Lävedes ja tüvedes”, siis see saab jätku „Vivaariumis”, kuid kui otsida näiteks sotsiaalset sekkumisvalmidust, siis paistab kahe viimase kogu side siiski selgemini.

Kui ma „Vivaariumit” esimest korda lugesin, siis mõjus see väga olevikulise ja lüürilisena. Sain aru, et olevikulist kogemust seotakse minevikuga ning käivitatakse nii narratiivseid jõudusid, aga esitsa jäi mul märkamata see, kui suurt rolli mängib tulevik. Miks oli tuleviku ilmne-

miseks vaja teist lugemist, on raske öelda, kuid kui oletada, et asi sõltus nii lugejast (kes oli poolenisti hajevil) kui ka tekstist, siis vahest isikliku kogemuse paigalolu ruumis ja ajas – aga ka selle olemise probleemsus – köitis mind luulekogus kõigepealt ja see tundus olevat tähtis. Tulevikku suunatud pilk on samuti tähtis (kas siis tuleb veeuputus või midagi muud?), kuid seda rohkem luulekogu tervikkontseptsiooni seisukohalt ja kollektiivseid tundeid käivitavalt. Raamatu lõpuluuletus ütleb: „igatsen minagi tulevikku / mis on jäänud saabumata” (lk 64). Jah, see on lüürilise mina hää, aga väike liidetud „-gi” reedab, et räägitakse korruga isikliku ja kollektiivse häälega. Teiste näidete kaudu on sarnase arusaamiseni jõudnud Hele-Mai Viiksaar, kes on kirjutanud sellest, et „Vivaariumis” „isiklik läheb üle ebaisiklikuks ja samal ajal on kollektiivne narratiiv vaid vahend sügavalt isikliku esindamiseks”⁸.

Mainides olemise probleemsust, mõtlesin eriti võõrusetunde, mida on rõhutanud ka autor. Olevikuline mina nagu kogeks tavalist ja sageli looduslikku ümbrust, kuid tõsi ta on: „kui kõik tundub tavaline / võib kihla vedada, et miski on tegelikult nihkes” (lk 42). „Vivaarium” ei ole hubane muinasjutumaailm, millesse võiks samade ridadega sissejuhatuse teha – see on pidev nihkesolek, ikka „võõrus endas ja lähedus võõraga”. Siin on ka solastalgiliste tunnete tuum, ehk nagu luuletuses „Solastalgia” öeldakse: „keset ikalduvat saaki seisan mina, võõras // nagu aegunud maakaart” (lk 50). Keskkond on muutunud, enam pole paigas kõneleja identsus iseendaga ega tema seotus ümbrusega, kõneleja on maakaardina aegunud.

Olen jõudnud juba arvata, et tunne, mida Pärtna luules kirjeldatakse, oli ilmselt kohal enne filosoofilist tausta. Võõ-

⁸ E-M. Viiksaar, Tulevik lõheneb keskelt pooleks nagu kirvega raiutud puupakk. – Looming 2019, nr 12, lk 1800.

rus võib avalduda suhetes keskkonnaga, aga see võib ilmned ka teistmoodi. Miks mitte seda näha eksistentsialistlikuna Albert Camus' „Võõra” vaimus, kuigi mulle näib, et sellelegi eelneb midagi veel algsemat ja vahetumat. Luulekogu kirjeldava märksõnana on „võõrus” hõlmavam kui „keskkonnamuutused”, kuigi ka viimast ei saa kuidagi kõrvale jätta, sest näited on ilmsed ja võõrustundel on terves raamatus tugev ruumiline alus. Iseloomulik on luuletus „Kaev”, kus ruum projitseeritakse vaataja sisemusse ja see toob kaasa kahetise subjektsuse, kirjeldatav kaev asub vaataja silma põhjas, aga sellega asi ei piirdu: „kaevu põhjas on linn / linna keskel // kaevuserval mina / vaatan alla üle isetuse / tühja silmaveere” (lk 15). Kui ses luuletuses peaks kellegi jaoks paistma liiga palju mõistatuslikkust, siis lisagem selgema näiteid. Luuletuses „Autoportree” mina jällegi pooldub: mina on foto vaataja, aga ta on ka muutunud temaks, sattunud pildile, kus ta on alustamas sedasama luuletust, mis tekkinud olukorrast räägib. Luuletuses „Aed” vaatab mina samuti pilti, seal on ta ise lapsena, aga suhted on mitmetöttelisemad, sest pildil on ka kuldnokk ja kass (või on pildil ikkagi ainult lind, samal ajal kui kass ja laps jäävad pildi ääre taha) – kõigil asjaosalistel nii pildil kui ka pildist väljas, nii minevikus kui ka olevikus on oma arusaamised ja soovid, mis aga jäävad mõistatuseks. Ja lõpuks jääb mõistatuseks ka see, millise mina ilmest „pole võimalik / välja lugeda, mida selline tulevik / minu jaoks tähendab” (lk 17). Need näited illustreerivad klassikalisi sõlmi, millesse enesereflekteerija satub. Minu arvates pole see siin ajutine sattumine, vaid lüürlilist mina kogu luulekogus saatev tunnetus: mina pooldumisest ja väliste ruumide ülekandumisest inimeste sisemusse näivad algavat kõik jooned, mis lõpuks luulekogu kandvateks teemadeks vormistuvad.

Küsimus on lõpuks selles, kas raamatus käsitletud teemad jäävad lihtsalt aktuaalseteks teemadeks, mida luuletaja on otsustanud puudutada, või on need käsitletud ka tunnetuslikult veenvad. „Vivaariumis” on see veenvus lausa jahmataval kujul olemas ja kui ma ka ei suutnud oma jutuga jahmatust edasi anda, siis veenvuse kohta ma siiski enda arust midagi ütlesin. Pärtna arvas oma nominendimõtiskluses, et eesti luules pole välja kujunenud poeetikat, mille abil kliimamuutustest rääkida.⁹ Küllap tõesti, aga võib-olla on asi rohkem selles, et pole õieti sellist isiklikku kogemustki, mis sunniks sellest rääkima. On olnud teadlaste hoiatavad sõnavõttud, debatid ja kliimastreigid, aga mida see kõik isiklikult võiks igäihele tähendada, on seni olnud segane – igäüks ei ela ju võõrusega endas ja kõrvuti võõraga, igäüks pole kodus olles koduigatsuseks valmis.

Seda arvustust kirjutan ma 2020. aasta aprilli alguses, kus Eesti inimestel on seljataha jäänud 2018. aasta suve kuumalaine ja 2019/2020. aasta olematu talv ning nüüd kehtib pandeemia tõttu väljakuulutatud eriolukord, suurem osa inimestest istub kodus. Eriolukord on nii Eestis kui ka suuremas osas maailmast, see puudutab peaaegu kõiki väga konkreetset. Pandeemia pole kliimakatastroof, aga võib-olla on see sobiv treening selleks, et me globaalsete muutuste mõjust üksikule inimesele lõpuks aru saaksime, et tekiks isiklik kogemus ja selle mõtestamine. Nüüd on maailma linnad muutunud võõralt tühjadeks ning inimesed loevad jälle Albert Camus' „Katku”. On õige aeg lugeda ka meie aja „Võõrast”, Maarja Pärtna „Vivaariumit”.

MART VELSKER

⁹ M. Klein, J. Simm, Kirjanduspreemia nominent Maarja Pärtna: eesti luule ei seosta ennast globaalsete protsessidega.